

KKTC-Gazimağusa
Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin Düzenlediği
Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu
8-9 Kasım 2001

Nuran TEZCAN*

Birinci Mahmut döneminin ünlü kızlarağası Hacı Beşir Ağa'ya 1742 yılında Mısır'dan bir hediye gönderilir. Bu, Evliya Çelebi'nin (1611-1685 ?) 10 ciltten oluşan *Seyahatname*'sidir. Beşir Ağa, 1715 sıralarında Mısır'da bulunmuş, Kahire'de özel bir kütüphanede bulunan bu eserden haberdar olmuş ve ona sahip olma arzusunu o günlerden beri gönlünde taşımıştır. Büyük bir kitap tutkunu olan Beşir Ağa, Evliya Çelebi'nin 40 yılı aşkın bir süre boyunca yaptığı gezilerini kendine özgü üslubu ile kaleme alarak anlattığı bu eserin değerini ve önemini anlamış ve İstanbul'da hemen yeniden yazdırarak çoğaltmıştır. Mekke'ye gitmek üzere 1671'de İstanbul'dan ayrılarak son defa yola çıkan Evliya Çelebi, yaklaşık 1685'e değin süren yaşamının son dönemini Mısır'da geçirmiş, eserine son biçimini orada vermiştir. *Seyahatname*, uzun süre Mısır'da özel bir kütüphanede kalır,¹ ancak yazarının ölümünden yaklaşık 55 yıl sonra İstanbul'a ulaşır. Beşir Ağa'ya gelmiş olan bu hediye, 17. yüzyıldan bugüne kalan eşsiz bir tarih, coğrafya, dil, kültür, folklor ve edebiyat hazinesidir.

Bu hazinenin içeriğini bilim dünyasına 1815'te ilk tanıtan J. v. Hammer-Purgstall olmuştur. O zamandan günümüze değin bu hazinenin kapağı, yerli ve yabancı birçok bilimadamı tarafından açılarak bu çok yönlü ve geniş kapsamlı esere kimi zaman önyargılarla yaklaşmış, kimi zaman gerçek değeri farkedilip derinlemesine araştırmalar yapılmıştır.

* Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ MacKay, Pierre A., "The Manuscripts of *Seyahatname* of Evliya Çelebi. Part I: the Archetype". *Der Islam* 52, 1975, 278-298.

Seyahatname, 1896'da Maarif Nezareti tarafından yayınlanmaya başlamış, ilk ciltlerde sansürden geçirme, kısaltma, gerekli görülürse düzeltme gibi bilime aykırı yöntemler uygulanmıştır. Daha sonra Türk Tarih Encümeni ve Maarif Vekâleti tarafından sürdürülen bu yayın, ancak 1938'de tamamlanmıştır.² Eksikleri ve yanlışları Franz Babinger'den günümüze değin birçok bilimadamı tarafından saptanmış ve dile getirilmiş olan bu ilk yayın, uzun süre orijinal metne iyi kötü ulaşmayı sağlayan tek yayın olması bakımından önemli olmuştur. Bu ilk yayın sayesinde *Seyahatname* daha çok dikkat çekmiş, eser üzerine birçok araştırma yapılmış, kimi noktalara açıklık kazandırılmıştır. Yeni bilgiler, eser ve yazarı hakkında yeni yorumlara yol açmış, eserin değeri anlaşıldıkça araştırmaların sayısı artmıştır. Evliya Çelebi'nin kim olduğu, seyahatlerini nasıl gerçekleştirdiği, eserinde ne gibi bilgiler verdiği, bu bilgileri nereden ve nasıl edindiği, anlattığı seyahatlerin hepsini gerçekten yapıp yapmadığı, gittiği ve gitmediği yerlerin, gördüğü ve görmediği şeylerin belirlenmesi, pek çok konuda verdiği bilgilerin doğru olup olmadığı, harita üzerinde seyahat rotalarının çizilmesi, seyahat takvimlerinin çıkarılması ve bunlara içerik özetlerinin eklenmesi; yazarın seyahat notlarını nerede, ne zaman ve nasıl 10 ciltlik bir eser haline getirip son biçimini verdiği, elyazmalarının İstanbul'a nasıl getirildiği, nasıl çoğaltıldığı, *Seyahatname*'de geçen ve genel sözlüklerde bulunmayan kelimelerin sözlüğü, yazım özellikleri, Evliya'nın sunduğu dil malzemesinin Türkçenin ve birçok başka dilin tarih, dialektoloji ve leksikolojisi bakımından önemi bilimsel kitap ve makalelerde ele alınmıştır. Bunlardan çığır açıcı nitelikte olan birkaçını aşağıda sıralayalım:

F. Taeschner, Die neue Stambuler Ausgabe von Evliya Tschelebis Reisewerk. *Der Islam* 18, 1929, 299-310.

M. C. Baysun, Evliya Çelebi. *İslâm Ansiklopedisi* 4, 400-412.

J.H. Mordtmann, – H.W. Duda, "Ewliya Çelebi". *The Encyclopaedia of Islam* 2, 717-720.

R. F. Kreutel, Evliya Çelebis Bericht über die türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 51, 1950, 188-242.

R. F. Kreutel, *Im Reiche des Goldenen Apfels*. Graz 1957; 2. baskı 1963.

M. Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul 1960.

R. F. Kreutel, Neues zur Evliya Çelebi Forschung. *Der Islam* 48, 1972, 269-279.

P. A. MacKay, The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi. Part I: the Archetype. *Der Islam* 52, 1975, 278-298.

K. Teplý, Evliya Çelebi in Wien. *Der Islam* 52, 1975, 125-131.

² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, yay. Ahmed Cevdet, İstanbul, cilt 1-6:1896-1900, cilt 7-8: 1928, cilt 9: 1935, cilt 10: 1938.

Ş. Tekin – G.A. Tekin, *The Seyahatname of Evliya Çelebi. Book one: Istanbul. Facsimile of Topkapısarayı Bağdat 304, Part I: Folios 1a-106a.* (Fahir İz'in önsözüyle) Harvard, 1989.

J. P. Laut, *Materialien zu Evliya Çelebi I. Erläuterungen und Indices zur Karte B IX 6 Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi.* Wiesbaden 1989.

R. Dankoff, *An Evliya Çelebi Glossary. Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name.* Harvard 1991.

R. Dankoff – K. Kreiser, *Materialien zu Evliya Çelebi. II. A Guide to the Seyahatname of Evliya Çelebi. Bibliographie raisonnée.* Wiesbaden 1992.

Ş. Tekin – G.A. Tekin, *The Seyahatname of Evliya Çelebi. Book two: Istanbul. Facsimile of Topkapısarayı Bağdat 304 Part II: Folios 106a – 217b.*

M. Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri.* İstanbul 1995.

H. Develi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar.* İstanbul 1995.

Bugüne değin seyahatname üzerine yayınlanmış, sayısı 300'ü aşan kitap ve makalenin yanı sıra *Seyahatname*'nin belli bölümleri belli konular açısından kaynak olarak kullanılmış, bazı yönlerden ele alınarak tez çalışmaları yapılmıştır.³ Bütün bunlara karşın bu çok yönlü ve geniş kapsamlı eserin gerçek değerinin belirlenmesi ve ondan daha geniş bir şekilde faydalanılması için yapılanlar henüz yeterli değildi.

Türk edebiyatında kendi türünün ilk mükemmel örneği olan, çağının eserlerinden farklı ve özgün bir anlatıma sahip olan *Seyahatname*'nin özellikle edebiyat yönünden değerlendirilmesi ihmal edilmiş, eserin bilimsel metin yayınının gerçekleştirilmesi de günümüze değin gecikmiştir.

Tüm belge ve kaynakların ötesinde 17. yüzyılın canlı bir tanığı olan, geçmişe doğrudan ışık tutan bu eserin yazmalarına güçlükle ulaşılabilirdi, güvenilir ve eksiksiz bir bilimsel metin yayını da yoktu. Bu durum, *Seyahatname*'nin bilimsel bir yayınının Türkoloji'de özlenen eserler listesinin ilk sıralarında yer almasına yol açmıştı. Uzun zamandır hissedilen bu boşluk, bir süreden beri iki yayın dizisiyle doldurulmaktadır: Bunlardan birincisi, Bamberg Üniversitesi profesörlerinden Klaus Kreiser'in yönetiminde yayınlanan *Evliya Çelebi's Book of Travels – Land and People of the Ottoman Empire in the Seventeenth Century* başlıklı yayın dizisidir. 1988'den beri Brill Yayınevi (Leiden) tarafından yayınlanan bu dizide *Seyahatname* şehir ve bölge monografileri olarak yayınlanmaktadır. Bu monografilerde Evliya Çelebi'nin bir şehir ya da bölge üzerine yazdıkları çevriyazılı olarak verilirken, İngilizce ya da Almanca

³ Bkz. Dankoff, Robert – Kreiser, Klaus, *Materialien zu Evliya Çelebi. II. A Guide to the Seyahatname of Evliya Çelebi. Bibliographie raisonnée.* Wiesbaden 1992.

çeviri, incelemeler, metne ilişkin açıklamalar, dizin ve tıpkıbasımlar eklenmektedir. Şimdiye değin Diyarbakır⁴, Bitlis⁵, Orta Anadolu⁶, Manisa⁷ ve Arnavutluk⁸ olmak üzere 5 cilt yayınlanmıştır. Birkaç monografi de hazırlık evresindedir.

İkinci dizi ise Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık tarafından gerçekleştirilen metin yayınıdır. Bu dizide yalnızca metin yayını hedeflenmiş olup *Seyahatname*, yazarının verdiği düzene göre ciltler halinde yayınlanmakta, her cilde özel adları ve kavramları içeren dizinler eklenmektedir. Bu dizide de *Seyahatname*'nin ilk 5 cildi yayınlanmıştır.⁹

Bu iki dizi¹⁰, bir yandan eserin içeriğini ve değerini somut bir şekilde ortaya koyarken, öte yandan da bu alanda çalışacak uzmanlara büyük olanaklar sağlamıştır. Bununla birlikte tıpkıbasımının yayınlanması da bir gereksinim olarak gündeme gelmektedir.

İşte bu girişimlerle *Seyahatname*'ye karşı ilgi gittikçe artmış ve yoğunlaşmıştır. Bu gerçeği gören Doğu Akdeniz Üniversitesi (KKTC - Gazimağusa) Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 8-9 Kasım tarihlerinde Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumunu gerçekleştirmiştir. Sempozyuma ABD, Almanya, Fransa, Hollanda, Norveç, Türkiye ve KKTC'den 27 bilimadamı katılmıştır. Tarih, toplumsal tarih ve ekonomi tarihi, edebiyat, dil ve sanat tarihi alanlarında bildiriler sunulmuştur. Ayrıca sempozyum çerçevesinde *Seyahatname* üzerine yapılan, yapılmakta olan ve yapılması gereken çalışmaların tartışıldığı bir açık oturum düzenlenmiştir. Sempozyum, gerek Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin, başta Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğrenci ve öğretim üyeleri tarafından, gerekse KKTC'deki diğer üniversitelerden gelen öğrenci ve öğretim üyeleri tarafından yoğun ilgiyle izlenmiştir. Konuşmacılarla dinleyiciler arasında bilimsel tartışmalarla görüş alışverişi yaşanmıştır. İki gün boyunca yoğun bir bilimsel ortamda bilinenlere yeni bir boyut getiren, eksik bilgilerle yanlış bilinenlere ışık tutan canlı ve ilgi çekici bir sempozyum yaşanmıştır. Böyle bir sempozyuma ne denli gereksinim olduğu, bilimsel tartışmaların yararı dinleyiciler ve konuşmacılar tarafından dile getirilirken Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin uluslararası düzeyde son derece başarılı

4Bruinissen, Martin van – Boeschoten, Hendrik, *Evliya Çelebi in Diyarbakir*, Leiden 1988.

5Dankoff, Robert, *Evliya Çelebi in Bitlis*, Leiden 1990.

6 Buğday, Korkut, *Evliya Çelebis Anatolienreise*, Leiden 1996.

7 Tezcan, Nuran, *Manisa Nach Evliya Çelebi*, Leiden 1999.

8 Dankoff, Robert – Elsie, Robert, *Evliya Çelebi in Albania and Adjacent Regions (Kosovo, Montenegro, Obrid)*, Leiden 2000.

9 YKY, İstanbul, 1. cilt, hazırlayan: O.Ş. Gökyay, 1996; 2. cilt, haz.: Z. Kurşun, S.A. Kahraman, Y. Dağlı, 1999; 3. cilt, haz.: S.A. Kahraman, Y. Dağlı; 4. cilt, haz.: Y. Dağlı, S.A. Kahraman, 2001; 5. cilt, haz.: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, I. Sezgin; editör: R. Dankoff, 2001.

10 Brill ve Yapı Kredi Kültür Sanat Kültür Yayıncılık dizilerinin dışında da Evliya Çelebi üzerine münferid yayınlar yapılmaktadır. Örneğin: Bulut, Christiane, *Evliya Çelebis Reise von Bitlis nach Van*, Wiesbaden 1997, Harrassowitz; Bilici, Faruk, *Evliyâ Töbelîbi La Guerre des Turcs Récits de batailles (extraits du "Livre de voyages")*, Paris 2000, Sindbad Actes Sud. Prokosch, Erich, *Kairo: In der Zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts beschreiben von Evliya Çelebi*, İstanbul 2000, Simurg.

organizasyonu takdir edilmiştir. *Seyabatname*'nin çok yönlü ve ilginç bir eser olması, yapılmakta olan araştırma ve çalışmaların çokluk ve çeşitliliği dolayısıyla Evliya Çelebi sempozyumlarının sürekli hale getirilmesinin gerekli olduğu da dile getirilmiş, bu yönde girişimlerde bulunulmuştur.

Bu sempozyumun en önemli yanı, yıllardır *Seyabatname* üzerinde çalışan, eserin gerçek değerinin ortaya çıkmasında önemli katkılar sağlamış olan uzmanları bir araya getirmiş olmasıdır. Sunulan bildirilerle bugüne değin bilinenlere yenileri eklenmiş, yaygın önyargıları irdeleyen yeni görüşler ortaya konmuştur. Bunları biraz olsun yansıtabilmek amacıyla sempozyumda sunulan bildirilerden bazıları üzerinde kısaca durmak istiyorum:

Prof. Dr. Robert Dankoff (Chicago Üniv.) “Şu rasadı yıkalım mı? Evliya Çelebi ve Filoloji” başlıklı konuşmasında Evliya Çelebi'nin birinci ciltte anlattığı “Müneccim Kuyusu” öyküsünden yola çıkarak Evliya'nın ne denli titiz bir yazar olduğunu göstermiş, onun eseri üzerine çalışacak olanların da aynı titizliği göstermesi gerektiğini vurgulayarak YKY tarafından yayınlanmış olan *Seyabatname*'nin 1. cildindeki bazı okuma yanlışları üzerinde durmuş, bu tür yanlış okumaların metnin orijinalliğini bozduğunu belirtmiştir. Dankoff, konuşmasının ikinci bölümünde *Seyabatname*'nin 9 ve 10. ciltlerinin Bağdat Köşkü 306'da kayıtlı olan kopyalarının ortaya çıkışına dair önemli yeni ipuçları ortaya koymuştur.

Sempozyumun ikinci konuşması *Seyabatname*'de hamamlar üzerine idi. Yerleşim merkezlerini çok sistemli ve tutarlı bir biçimde anlatan Evliya Çelebi, din ve eğitim kurumları ile hayrat olarak yaptırılan binalardan sonra hamamlar ve su yolları hakkında bilgi verir. Osmanlı şehirlerinin fizik ve sosyal yapısında önemli yeri olan hamamların, Evliya Çelebi'nin seyahat yaşamında da önemli yeri olmuştur. Uzun bir yolculuğun ardından ulaştığı yerleşim merkezindeki hamamda yıkanırken aldığı keyfi, hamamın yapısını, suyunun sağlık üzerindeki olumlu etkisini anlatmadan edemez. Hatta bu keyfini kimi hamam duvarlarına yazdığı tarihlerle kayda geçirir.¹¹ Prof. Dr. Klaus Kreiser (Bamberg Üniv.) “*Seyabatname* İçindeki *Hammamname*” başlıklı konuşmasıyla Evliya Çelebi'nin hamamlar üzerine verdiği bilgilerin 17. yüzyıl toplumsal yaşamı açısından değerlendirmesini yapmıştır. *Seyabatname* alanındaki yayınları ve Edirne üzerine monografisiyle tanınan Kreiser, konuşmasına, doktora çalışmasına başladığı yıllara giderek, o yıllarda Almanya'daki orientalistik bölümlerinin bir değerlendirmesini ve kendisinin *Seyabatname* metni ile ilginç tanışmasını anlatarak başlamış, böylece meslektaşlarının ve bilim yolunun başında olan öğrencilerin sıcak ilgisini kazanmıştır. Konuşmasının başında Avrupa ve Osmanlı devletindeki hamam kurumlarını birbirleriyle karşılaştırmış, her iki tarafta bu kurumların yerini göstermiş ve Batılı

¹¹ Bkz. N. Tezcan, 20 ve 77.

seyyahların kaleminden onların Osmanlı hamam mimarisine ve hamam görgü kurallarına olan hayranlıklarını dile getirmiştir. Macar ovalarından Irak'a değin *Seyahatname*'de adı geçen hamamlar üzerine Evliya'nın verdiği bilgileri kapsam, nitelik, nicelik ve aktarılış yöntemi bakımından değerlendirmiş, Evliya Çelebi'nin hamam ve ılıcalarla ilgili gözlemlerini ve aktardıklarını toplumsal yaşam açısından da yorumlayan Kreiser, onun bu bağlamda verdiği tıbbî bilgiler üzerinde de durmuştur. Hamam örneğinde Evliya Çelebi'nin gözlem ve bilgileri aktarmada ne denli ayrıntıya indiğini gösteren Kreiser'den bir alıntı yapmadan geçmeyelim: "Evliya Çelebi Sofya'daki büyük ılıcaı bir seyahat kılavuzu üslubuyla anlatmış, orada müşterilere sunulan hizmetlerin her biri için verilmesi gereken bahşişlerin çeşit ve miktarlarını saymıştır. Evliya Çelebi, Osmanlı kültür çevresinin tam ortasında iken bile çevresine bir turistin yabancı gözüyle bakmasını bilen bir seyyahıdır."

Evliya Çelebi'nin şehir tasvirlerinde verdiği sayılardan genellikle kuşku duyulmasına karşılık Kreiser, hamamlarla ilgili sayıların tutarlı olduğunu, abartma bulunmadığını özellikle belirtmiştir. Hamamların mimarisinden, ekonomik ve toplumsal yaşamdaki yerine, hamamlardaki görgü kurallarından, erkek - kadın, müslim - gayrimüslim, zengin - fakir gibi çeşitli toplum katmanları arasındaki ilişkiye değin yaptığı değerlendirmelerle eserin önemini vurgulamış ve "Ortaçağın ne zaman bitmiş, Yeniçağın ne zaman başlamış olduğunu kim nasıl isterse, öyle kabul etsin, islam hamam kültüründe genel olan şeylerle yerel ve toplumsal çevrelerin hamam kültürlerinde kendine özgü olan şeyleri ayırmak hususunda hiçbir metin Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'siyle boy ölçüşemez" demiştir.

Prof. Dr. Semih Tezcan (Bamberg Üniv.) "Geleceğin Büyük Türkçe Sözlüğünde *Seyahatname*'nin Alacağı Yer" başlıklı bildirisinde, Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğünün yapılmasının gerekliliğini belirterek bu yönde yapılmış olan ve yapılmakta olan sözlüklerin değerlendirmesini yapmıştır. Bu değerlendirmede "30 yıl önce gerçek Türk Dil Kurumu tarafından başlatılan Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü projesi günün birinde bitirile bile elektronik çağının olanaklarından, yeni yöntemlerden yararlanılmadığından dolayı beklenen yararı sağlamayacağı" nı özellikle belirtmiştir. Çağdaş teknik ve yöntemlerden yararlanılmaksızın hazırlanan Tarihsel Sözlük'te ne gibi eksik ve yanlışlar olabileceğini örneklendirerek anlatmış ve kendisinin hazırlamakta olduğu Türkiye Türkçesinin Elektronik Sözlüğü hakkında bilgi sunmuştur. Tarihsel sözlük açısından *Seyahatname*'nin yerini ise şu cümlelerle ifade etmiştir: "Eşine az rastlanır bir gözlemci olan Evliya Çelebi aynı zamanda, anlatmak istediğini en uygun sözcük ve deyimlerle yazıya geçirme yeteneğine sahip bir söz ustasıdır. Dil ile kültür (yerel kültür), dil ile nesne arasındaki bağlantının bilincine en doğal yoldan, yani gezerek ve yaşayarak ulaşmış olan (ve kendi çağının insanlarından çok değişik yaratılıştaki olduğu anlaşılır) bu insan, kültür çeşitliliğinin de önemini kavramış, güzelliğini tadabilmiştir."

Çeşitli bölge ve ülkelerde gördüğü değişik şeyleri hep yerel ağızlardaki ya da yabancı dillerdeki adını da söyleyerek anlatır. Bir dilin tarihsel sözlüğü yapılırken sözcük ve deyimleri seçe seçe kullanan böyle bir söz ustasının eserindeki tanıklardan çok büyük ölçüde yararlanmak gerekir. Bunun en kestirme yolu da *Seyahatname*'nin tüm dizinini (concordance) yapmak ve bunu "Türkçenin Büyük Tarihsel Sözlüğü"nin temel taşlarından biri olarak kullanmaktır".

Prof. Dr. Zeki Arıkan (Ege Üniv.) ve Prof. Dr. Jean-Louis Bacqué-Grammont *Seyahatname*'de bulunan bilgilerin, tarihsel değerlendirmelerde belgelerin ötesinde yerini ve önemini ele aldıkları değişik konularla ortaya koymuşlardır. Arıkan "Evliya Çelebi'ye Göre Anadolu'daki Pazar Yerleri" başlıklı bildirisinde günümüzde olduğu gibi 17. yüzyıl şehir hayatında da önemli yeri olan hafta pazarlarının *Seyahatname*'de nasıl anlatıldığını göstererek Evliya'nın verdiği bilgilerin sosyo-ekonomik tarih araştırmaları açısından önemini ve yazarın gözlem gücünü vurgulamıştır.

Bacqué-Grammont ise "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Santorin (Thira) Adasının Afetleri" başlıklı bildirisinde "tekneye binmekten hoşlanmayan" Evliya Çelebi'nin Santorin (Thira) adasına yaptığı ziyareti ele alarak bu adada en son 1570'de vuku bulan volkan püskürmesinin *Seyahatname*'ye yansımalarını değerlendirmiştir. Evliya'nın ada halkından duyup dinlediklerine dayanarak verdiği bilgilerin önemine ve yaşanan felâketin korkunçluğunu ortaya koymadaki anlatım ustalığına dikkati çekmiştir. "Bugün, tarih boyunca vuku bulan bu tür yanardağ püskürmeleri ve depremler dolayısıyla biçimi değişmiş olan adanın eski haritaları değerlendirildiğinde Evliya'nın naklettiği ve yöre halkı anlatıları arasında rastlanmayan bu bilgilerin önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır" diyen Bacqué-Grammont bildirisinde "eğer Evliya halktan dinlediklerini saptamamış olsaydı, bugün bu felâketin halk üzerindeki yansıması hiç bilinmeyecekti" sonucuna varmıştır.

Seyahatname'nin geçmişin canlı kaydı olmak bakımından önemini Doç. Dr. Musa Duman (İstanbul Üniv.) da "XVII. Yüzyıl Konuşma Dili Kaynağı Olarak Seyahatname" başlıklı bildiriyle konuşma dili açısından ortaya koymuş, Türkçe konuşma dilini en geniş ve yetkin biçimde yazılı kayda almış eski eserin Evliya Çelebi'nin eseri olduğunu vurgulamış, yazarın konuşma dilinden naklettiği örnekleri sergilemiştir.

"Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Ses Düzeni" başlıklı bildiriyle Kültür Üniv. (İstanbul) öğretim üyelerinden Doç. Dr. Hayati Develi *Seyahatname*'deki yazım özelliklerini Türkçenin tarihsel yazımı açısından değerlendirmiştir. Dr. Yücel Dağlı'nın (Marmara Üniv.) "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Rodos" başlıklı bildiri, Evliya'nın Rodos adası üzerine verdiği bilgiler hakkındaydı. Dr. Vehbi Günay (Ege Üniv.), "Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre Anadolu'da Eşkiyalık ve Celâliler" başlıklı bildirisinde 17. yüzyıldaki Celâli isyanlarını Evliya'nın naklettiği bilgilerin ışığı altında yorumlamıştır. Dr. Mustafa Korkmaz (Celal Bayar Üniv., Manisa), „Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynaklardaki

Verilerle Analizi Üzerine Lokal Bir Çalışma: Bor“ başlıklı bildirisinde Evliya'nın şehir tasvirlerinde verdiği bilgilerin kaynak olarak kullanılmasında dikkatli olmak gerektiğini ileri sürmüştü; Evliya'nın *Seyahatname*'de Bor hakkında verdiği bilgilerin başka kaynaklardaki bilgilerle çeliştiğini ve kimi zaman açıkça yanlış olduğunu bildirmiştir.

Evliya'nın verdiği bilgilerin doğruluk ya da yanlışlığı, mübalağalı olup olmadığı, *Seyahatname* ile uğraşanları öteden beri meşgul etmiş, denetleme araştırmalarına yöneltmiştir. Bu tür araştırmalar gerçekten yazarın kimi kez yanlış olduğunu, kimi zaman abartılmış sayılar verdiğini, kimi bilgileri karıştırdığını ortaya koymuştur. Ancak anlatıklarının çok büyük kısmının doğru olduğu da yine bu araştırmalarla saptanmıştır. Bu noktada yapılması gereken, *Seyahatname*'deki tüm bilgilerin güvenilirliğinin araştırılmasıdır. Bu yönde çalışacak uzmanları, 10 ciltlik bir eserin kaynaklarla karşılaştırılarak denetlenmesi gibi uzun bir araştırma yolu beklemektedir. Kimi yanlış ve yanlışlara bakarak eserin tümü hakkında olumsuz bir sonuç çıkarmak doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Bu satırların yazarı da Manisa şehri üzerine yazdığı monografide Evliya'nın verdiği bütün bilgileri başka kaynaklarda bulunan bilgilerle karşılaştırıp denetlemiş, bazı yanlış ve yanlışların dışında verdiği bilgilerin doğruluğunu ve kapsamını belirlemiştir.¹² Eserin önyargılar ve genellemeler ötesinde gerçek değeri ancak bu yolla ortaya çıkartılabilmektedir.

Seyahatname'nin anlaşılması için tam metnin ortaya konması ilk basamaktır, ancak metin bir düzlemdir, eserin anlaşılıp boyut kazanabilmesi için metnin arkasındaki tarih, coğrafya, ekonomi, toplumsal ve kültürel yaşam açısından araştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda metnin arka planının araştırılmasının metnin doğru okunup anlaşılabilmesi için de çok yararlı olduğu gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Seyahatname'nin dil araştırmalarında kaynak olarak önemi Dr. Christiane Bulut (Mainz Üniv.), Doç. Dr. Deniz Abik (Çukurova Üniv.) ve Doç. Dr. Gülden Sağol'un (Marmara Üniv.) sundukları bildirilerle ortaya konmuştur. Sağol, “*Seyahatname*'de Oğuz Kelimesi” başlıklı bildirisinde *oğuz* kelimesinde olumludan olumsuz anlam değişmesi olduğunu *Seyahatname*'deki verilere dayanarak ileri sürmüştür.

Eseri edebiyatbilim açısından ele alan bildiriler de yeni bakış açıları getirmiştir. *Seyahatname*, kendi çağında ve sonraki çağlarda üslup yönünden öteki mensur eserlere göre sade ve hafif bulunmuştur. Bugün bile kimi “Eski Türk Edebiyatı” uzmanları bu önyargılı değerlendirmeleri aşamadıklarından dolayı eserin edebi yönden incelenmesi edebiyat öğretiminde genellikle ihmal edilir. Türk edebiyatının en orijinal eserlerinden olan *Seyahatname*'ye Türkiye dışında her bakımdan büyük değer verilmekte, yeni araştırmalar yapılmakta iken Türkiye'de bunlardan habersiz olan kimi kişiler edebiyat

¹² Bkz. N. Tezcan, 137-275.

tarihi öğretiminde bu eserden ya hiç söz etmezler ya da önyargılı bir iki cümleyle geçiştirirler.

“Evliya Çelebi *Seyahatname*’sinin Birinci Cildinde Tahkiye” başlıklı bildiriyle Prof. Dr. Mine Mengi (Çukurova Üniv.) *Seyahatname*’nin çağının öteki eserlerinden farklı, alışılmıştın dışında bir eser olduğunu, bunu Evliya’nın kendisinin de “acayıp mevtâdır, gûyâ bu hakirin Seyâhatnâmesidir” diyerek dile getirdiğini belirtmiştir. Mengi, bir edebiyatbilimci olarak, *Seyahatname*’nin çok yönlü malzemesinin, tarih, şehir tasviri, biyografi, tezkire, otobiyografi, menakıbname, letaifname gibi değişik edebi türlerin işlenişinde kullanılan anlatım özelliklerini içeren türlerarası bir eser olduğunu vurgulamıştır. “Söz konusu edebi türlerin birinden ötekine geçiş eserin akışı içinde karşımıza çıkar. Anılan edebi türlerin ortak yanı ise hepsinin tahkiyeye dayalı olmalarıdır” diyen Mengi, *Seyahatname*’deki öykülemenin yöntemi ve işlevi, tahkiyelerde ele aldığı kişi ve tiplerle tahkiyenin zaman ve mekânı üzerine değerlendirmeler yapmıştır. *Seyahatname*’nin tahkiye ve tasvir olmak üzere iki ana anlatım yöntemine dayandığını ileri süren Mengi, Evliya’nın hikâye etmedeki yeteneğini ortaya koymuş ve onun “zengin, renkli, canlı, kimi zaman da insanın düşgücünü zorlayan” anlatımından kesitler sunmuştur.

“Evliya Çelebi Seyahatnamesindeki Manzum Kısımlar” başlıklı bildiriyle Doç. Dr. Osman Horata (Hacettepe Üniv.) eserin başka bir yönünü ele almıştır. Birincil olarak gezip gördüğü yerler hakkında bilgi vermek, ikincil olarak da bu bilgileri gözlem ve izlenimleriyle aktarmak amacıyla olan Evliya, bütün bunları okuyucunun hoşlanarak okuması arzusundadır. Yazar, metnini kurarken çağının edebi kompozisyon anlayışında görülen ve yaygın olan mensur bir metni manzum parçalarla süsleme, böylece anlatımı şiirli söyleyişlerle zenginleştirme yoluna gitmiştir. Bu manzum kısımlar kimi zaman bir beyit, kimi zaman iki üç beyit şeklindedir. Bunlar ya bir eserden alınmıştır ya da yazarın gördüğü duvar yazılarından aktarılmıştır. Bu beyitlerin kime ait olduğu araştırmacıları uğraştırmış olan bir husustur. Birinci ciltteki bazı beyitlerin hangi şairlere ait olduğu Meşkûre Eren’in çalışmasında tespit edilmiştir¹³. *Seyahatname*’deki manzum *ânınları* kaynak, yapı ve işlevleri açısından inceleyerek değerlendiren Horata, Evliya’nın şiir ve hikâye bilgisinin zenginliğine dikkati çekerek “*Seyahatname*’nin edebiyatımızın ölümsüz eserleri arasında yer almasını sağlayan yazarının engin bilgi ve görgüsünden kaynaklanan büyük birikimi ve çeşitli şiirler, özlü sözler ve anekdotlarla süslediği folklorik ve estetik öğelerle yüklü renkli ve sürükleyici anlatımıdır” demiştir.

Beykent Üniversitesinden (İstanbul) Doç. Dr. Fikret Turan “*Seyahatnamede* Sentaks, Kelime Seçimi ve Ton” başlıklı sunusunda *Seyahatname*’nin uzun zaman edebi eser olarak değerlendirilmediğini belirterek, *Seyahatname*’de “Osmanlı Türk nesrinin bütün

13 Eren, Meşkûre, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul 1960.

üslup özelliklerinin bulunduğunu ve Evliya'nın anlattığı konu ve ortama göre anlatım dilini belirlediğini örneklerle göstermiş, bunun sonucu olarak esere kimi zaman basit kelime ve cümlelerden kurulu, daha çok konuşmaya dayalı halk nesri tarzı, kimi zaman okumuş şehirli halkın konuşup yazdığı orta düzey nesir, yani halk Osmanlıcası, ya da yer yer ağır ve külfetli tamlamalarla dolu, uzun cümlelerden oluşmuş süslü edebi yazı dili üslubunun” hakim olduğunu saptamıştır. Turan, “Metnin yararlandığı kaynakların olması durumunda dahi ‘tamamen kendi yarattığı olduğu’, eserdeki ton, diksiyon ve sentaksın yazarın kendi bilinçli tercihi olduğunu ve bu nedenle eserde yansıtılan tarihi olaylar, menkıbeler, dinsel yorumlar kişi ve mekân tasvirleri, şahsi dram ve trajedileri, komiklikleri, savaşları güç ve iktidar mücadeleleri ile şahsi hislenişleri yazarın gerçek hayat, zihinsel ve duygusal tecrübelerinin tamamı olarak” değerlendirmiştir.

Dr. Nuran Tezcan (Doğu Akdeniz Üniv.) “Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi” başlıklı bildirisinde “Evliya Çelebinin çok zengin üslubu üzerinde çok az araştırma yapılmıştır.¹⁴ Bunda gerek çok geniş oylumlu bir eserin bir hamlede değerlendirilebilmesinin zorluğu, gerekse çağının klasik geleneksel ölçütleriyle yazılmış 17. yüzyıl eserleri yanında edebi yönden hafif ve söyleyiş yönünden sade bir üslupla kaleme alınmış olması etken olmuştur. Kuşkusuz onun çok zengin ve çok yönlü özellikler içeren üslubu üzerine bir anda her şeyi söylemek mümkün değildir” diyerek Evliya'nın özellikle konuşma dili doğallığına dayanan anlatımında şehirleri tasvir ederken edebi söyleyişi nasıl yarattığı üzerinde durmuştur. *Seyahatname* yalnız çok yönlü ve önemli bilgileri sistemli bir biçimde anlatan bir seyahat kılavuzu olmayıp aynı zamanda yazarın bilgileri aktarmasında, gözlem ve yaşadıklarını tasvir etmesinde, değerlendirmelerini yansıtmasında zengin ve yoğun anlatım ustalıklarını içeren seçkin bir edebiyat ürünüdür. Evliya Çelebi şehir tasvirlerini *Seyahatname* ile uğraşanların yakından bildiği çok tutarlı bir sistem içinde verir ve bu tasvirlerde klişe tamlamalarla, bunların seçeneklerinden oluşan standart bir anlatım dili kurar. Bildiride, Evliya'nın standart anlatımdaki seçeneklerini nasıl oluşturduğu ve bunların metnin akıcılığındaki işlevi gösterilmiştir. Standart anlatım tabanının üstündeki edebi anlatım katmanlarını üç grupta toplayan konuşmacı, tasvirlerdeki ses ve söz tekrarlarına dayanan seci, iştikak, cinas, iham ve tenasüp gibi söz ve anlam sanatlarındaki ustaca kullanımları göstermiş, zincirleme tamlamalarla kurulan teşbihleri, kendine özgü gözlemlere dayanan özgün tasvirleri ve duygu yükselimiyle dile gelen vurgulu anlatımları ele alarak eserin edebi anlatım boyutunu örneklerle ortaya koymuştur. “Evliya, söz sanatlarını *Seyahatname*'nin amacı doğrultusunda ve anlatmak istediği şeylerin hizmetinde kullanarak kendi kişiliğinden ve anlatım yeteneğinden gelen bir ustalıkla işler, konuşma diliyle yazı dilini ustaca

14 İz, Fahir, Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi, *Boğaziçi Üniv. Dergisi*, cilt 7, 1979, 61-79; Lamers, Hanneke, “On Evliyas Style”, *Evliya Çelebi in Diyarbakır* içinde, 64-70.

birleştirip özgün bir üslup yaratır. Bu sadece Evliya'nın kaleminde özgün olan, taklit edilemeyen bir üsluptur. Yani taklit edildiğinde sıradanlaşır" diyen Tezcan'a göre Evliya Çelebi, başka çağlarda yaşamış olan Nedim gibi, Orhan Veli gibi, Sait Faik gibi özgün yazarlarımızdan biridir.

Seyahatname'nin mimarlık ve sanat tarihi açısından verdiği bilgilerin önemi Dr. Fulya Eruz'un (Marmara Üniv.) sunduğu "Evliya Çelebi'nin Yanbolu İzlenimleri ve İstanbul'daki Yanbolu Sinagogu" başlıklı bildiride *Seyahatname* bir kültür haritası olarak değerlendirilmiş, İstanbul'un Balat semtindeki Yanbolu Sinagogu'nun tavanında bulunan ve Yanbolu'yu tasvir eden resimlerle *Seyahatname*'de Yanbolu üzerine anlatılanlar arasındaki paralelliği ilginç saptamalarla göstermiştir. Eruz, yaptığı saptamalarını dialarla görsel olarak somutlaştırmış ve dinleyenleri renkli çizgilerle aydınlatmıştır.

Sempozyuma katılmayan, ancak okunmak üzere bildirisini gönderen Ortadoğu Teknik Üniv. öğretim üyesi Dr. Fahri Dikkaya, "Doğuda Kadimselliğin Varlığı ya da Yokluğu: Evliya Çelebi Örneği" başlıklı bildirisi "Burada, hayatı anlamlandırma ve bir model üretme süreci içerisinde yaratılan 'ideolojik bilinç'in bir yansıması olarak, gezgin, 'ötekinin' yaratılması anında ilk anlatıcı sıfatıyla tarihsel yapıyı inşa eden öznelerle gerekli tarihsel verileri verendir. Bu noktada, batının rönesans ve sonrasında aydınlanma düşüncesinin yaratılmasında Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinin yaratmış olduğu etki, batılı bir gezginler ordusunun bu medeniyetlerin coğrafyalarına gitmesine ve bunları kaydetmesine neden olmuş ve bunun sonucu olarak 'batımerkezli' tarihsel bir anlatıyı ve sonrasında 'oryantalizm'i ortaya çıkarmıştır. Batı düşüncesinin ana kaynağı durumundaki antik Yunan ve Roma medeniyetlerine dair kalıntıların birçoğu 'Doğu'da bulunmaktaydı; acaba doğulu gezginler bu kalıntılar ve kadim medeniyetlere dair ne düşünüyorlardı ve bunlara dair nasıl bir tarihsel söylem oluşturmuşlardı? Bu sorunun bağlamında, Evliya Çelebi'yi bu noktadan okumak ve bu soruya cevap aramak bu çalışmanın ana amacını teşkil etmektedir" sözleriyle başlıyordu. Dikkaya'nın bildirisinde yeni bir bakış açısından *Seyahatname*'yi ele alarak Evliya'nın Osmanlı topraklarındaki eski uygarlık kalıntılarına ilişkin değer yargıları irdelenmiştir.

Sempozyumun ikinci günü düzenlenen açık oturuma Musa Duman, Robert Dankoff, Klaus Kreiser, Hendrik Boeschoten ve Nuran Tezcan katılmışlardır. Açık oturumda *Seyahatname* üzerine Avrupa ve Amerika'da yapılan yeni yayınlar üzerinde durulmuştur. Bu arada Kreiser, *Tübinger Atlas des Vorderen Orients* projesi çerçevesinde yayınlanmış olan *Seyahatname haritası*¹⁵ üzerine bilgi vermiştir. Yapılmakta olan yayınlarla, yapılacak olan ve yapılması gereken çalışmalar hakkında görüşler belirtilmiştir. Katılımcılarla dinleyiciler arasında görüş ve bilgi alışverişinin yaşandığı canlı bir tartışma ortamı doğmuştur.

15 Laut, J. Peter, Karte B IX 6 des TAVO: *Kleinasien im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi*. Wiesbaden 1989.

Seyahatname tüm özellikleriyle birlikte ve bunların ötesinde çağının öteki eserlerinde bulamayacağımız, yaşamın, olayların içinde bir yazarın gözlem ve izlenimlerini, sevinç ve kaygılarını korku ve zaaflarını yansıttığı canlı ve özgün bir eserdir. Bugün de okuyup anlatımından zevk duyduğumuz, anlattıklarını paylaştığımız bir Türk klasığıdır.

Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Evliya Çelebi ve onun büyük eseri *Seyahatname* için ilk kez uluslararası bir sempozyumu gerçekleştirmiş olmaktan onur ve kıvanç duymaktadır.

cinsellik

